

H.Z. TA İYEVİN “NEFT S NAYESİ BÖHRANINDAN NEC ÇIXMALI?” LAYİH S HAQQINDA

Ramil Nift İyev

0000 0001 5316 443X, AMEA A.A. Bakıxanov adına

Tarix nstitutunun aparıcı, elmi i çisi, t.ü.f.d., dos.

ramil.niftaliyev.67@mail.ru

r.niftaliyev@history.science.az

H.Z. TAGHIYEVİN "HOW TO GET OUT OF THE OIL INDUSTRY CRISIS?" ABOUT THE PROJECT

Ramil Niftaliyev

Summary

The article is devoted to H.Z. Tagiev's proposals regarding the elimination of the crisis that occurred in the oil industry in the 80s. XIX century, under the title of the report project "How to get out of the oil crisis?". The report was heard at a meeting held on January 11, 1886 in the Baku branch of the Russian Technical Society, and was recommended for publication in the form of a separate brochure. The report clearly points out the causes of the crisis in the oil business, the regulation of the kerosene trade, the expansion of the overseas demand market, and the importance of paying attention to the production of quality kerosene that can compete with the Americans in European markets. H.Z. Tagiyev meant the only way out of the crisis in the creation of a professional trade partnership or association that determines the annual processing of kerosene among breeders. H.Z. Tagiyev was convinced that the only way out of the crisis was to create a trading partnership or association, which determined the annual processing of kerosene among the breeders. In his report, the author also clarified the issue of pumping oil through pipelines.

Key words: project report, oil industry crisis, Baku branch, Russian Technical Society, kerosene refiners, oil products.

H.Z.TA İYEVİN “NEFT S NAYESİ BÖHRANINDAN NEC ÇIXMALI?” LAYİH S HAQQINDA

Ramil Nift İyev

Xülas

M qal XIX yüzilliyin 80-ci ill rd neft s navesind ba vermi böhranın aradan qaldırılması il ba lı H.Z. Ta İyevin ir li sürdüyü mülahiz v t klifl rin yer aldı ı “Neft s navesi böhranından nec çixmalıyıq?” adlı layih m ruz sin h sr olunmu dur. H min m ruz Rusiya texniki c miyy tinin Bakı öb sind 1886-cı ilin yanvarın 11-d keçiril n iclasında dinl nilmi v ayrıca kitabça klind çapa m sl h t görülmü dü. M ruz d neft i inin böhranlı v ziyy tinin s b bl ri d qiqlikl göst rilmi , kerosin ticar tinin nizamlaması, xaricd t l bat bazarınının geni l ndirilm si, Avropa bazarlarında amerikalılarla r qab t apara bil c k keyfiyy tli kerosinin istehsalına diqq t yetirm yin vacibliyi rh olunurdu. H.Z. Ta İyev böhrandan yegan çixı yolunu zavod sahibl rinin öz aralarında illik kerosin emalını mü yy n ed n Ticar t yolda lı mın v ya birliyin yaradılmasında görürdü. M ruz sind , onun mü llifi h mçinin neftin boru k m rl rin vurulması m s l sin d aydınlıq g tirirdi.

Açar sözl r: layih m ruz si, neft s naye böhranı, Bakı öb si, Rus texniki c miyy ti, kerosin zavodçuları, neft m hsulları

80- . XIX

?».

«

11

1886 .

Giriş. 1886-cı ilin vətəndaşların bəzilərini bəyənən Azərbaycanın neft sənayesində ifrat neft istehsalı böhranının əlamətləri açıq-açığa görünməyə başladı. Artıq 1885-ci il novqasiyasının bəyənmasından sonra (demək olar ki, 1886-cı il novqasiyasının açıqlanması - *müəllif*) Bakı anbarlarında satılmamış 4 mln. puddan çox kerosin qalmışdı. Satılmamış kerosinlə neft sənayesini kartel-sindikata tipli müxtəlif birliklər yaratmaq haqqında layihələr işlənirdi. Belə layihələrdən biri də Bakı neft sənayesi H.Z. Tağıyev tərəfindən [3, s. 82]

1886-cı ilin yanvarın 11-də Rusiya texniki cəmiyyətinin Bakı şöbəsinin növbəti iclasında dinlənilən məruzələrdən biri də məhz, H.Z. Tağıyevin “Neft sənayesi böhranından necə çıxmalı” mövzusunda çıxışı oldu. İclasda demək olar ki, bütün zavod sahibləri dəvət olunmuşdu. İclasda H.Z. Tağıyev “Neft sənayesi böhranından necə çıxmalı?” adlı məruzəsi dinlənilirdi. İclas iştirakçılarında Karasev, Kamenskiy, Şifrov, Unanov, Semyannikov, Karussel, Beylin, Abramoviç məruzə ilə bəli çıxış etdilər. Çıxış edən Semyannikov H.Z. Tağıyevin dedikləri ilə razılaaraq məsələnin maraqlı olduğunu zərər alaraq məruzənin ayrıca kitabça formasında nəşr etdirməyi qubernatordan xahiş etməyi təklif etdi. Abramoviç H.Z. Tağıyevi məruzəyə görə minnətdarlıq bildirməyi təklif etdi [1].

Təqdim olunan layihələr. Nəşr olunandan sonra qısa bir zamanda məhurlanan H.Z. Tağıyevin “Neft sənayesi böhranından necə çıxmalı?” adlı layihə kitabçası Bakının iri neft sənayesinin nümayəndələri tərəfindən təklif edilən bir sıra iclaslarında müzakirə olundu. Sonda onlar vahid qərar verməkdən çəkinməlidilər [6].

Novbəti dəfə De-burun, sonra isə Raqozinin layihələri müzakirələri sərbəst olmuşdu. Sindikatın yaradılması məsələsində H.Z. Tağıyev özünün imzaladığı sindikata bir qədər sonra imtina etmişdi [7].

Sonra Nobel qardaşlarının sindikat yaratmaq üçün hazırladığı layihə ortaya atıldı. Bu layihədə də çox qaralıq qalan məqamlar oldu. H.Z. Tağıyev, Lianosov bunu imzalamaqdan imtina etdilər [4].

H.Z. Tağıyevin məruzəsi həmin illərdə aktual oldu. 1888-ci ilin əvvəlində kitabça kimi ayrıca olaraq Bakıda Rusiya senzura mətbəxinə nəşr olundu [5].

Böhranlı vəziyyətin səbəbləri. Məruzədə neft sənayesinin böhranlı vəziyyətinin səbəblərindən bəhs edən Tağıyev göstərirdi ki, “kerosinin indiki halda qiymətinin çox aşağı olması onun haqqında

dü ünm y sas verir. stehsalı inki af etdirm kl g l c kd d öz varlı mı qoruyub saxlamaq üçün h m m d nl rd v h m d zavodlarda i l rimizi davam etdirm liyik. Neft v dig r m hsulların satı nda, su n qliyyatı il da ımalarda qiym t f rqliliyi h l d qalmaqda davam edir. Bütün bunlara bir t r fd n parçalanma ımız v qar ılıqlı r qab t, dig r t r fd n eyni bazarda yaranan lazımsız sıxlıqla ba lı d y n z r ri lav etm k olar.

Kerosinin keyfiyy tinin qaldırılmasına dair. H.Z. Ta iyev gör “Avropada kerosinin satı mı h yata keçirm k üçün birincisi, kerosin zavod sahibl rinin hamısı amerikalıların satdı ı “Water Wehit” kimi keyfiyy tli eyni cins kerosinin istehsalına keçm li, ikincisi bütün zavod sahibl ri öz aralarında illik kerosin emalını mü yy n ed n Ticar t yolda lı mı yaratmalıdır. H.Z. Ta iyev Ticar t yolda lı ma bu s lahiyy tli ri verirdi: 1) bütün m liyyat ilind hamı üçün eyni qiym td n xam neft almaq, 2) bütün su n qliyyatı m liyyat ilind h r sin biri olmaqla bütün növ g mil ri tutmaq, 3) bütün m liyyat ilind vahid qiym t kükürd tur usu, kostik soda v dig r materiallar almaq, 4)

N tic l r. H.Z. Ta iyevin q na tin gör bunun n tic l ri bel olacaqdır: “1) Xam neftin, kükürd tur usunun v sairin qiym tli ri hamı üçün eyni olduqda zavodlarda i l r nizamlanar, kerosinin qiym ti bütün zavodlar üçün eyni qiym t ba a g l r, 2) istehsal olunan eyni yüks k keyfiyy tli kerosini bütün zavod sahibl ri t r find n vahid qiym t satmaq mümkün olar, 3) Ticar t yolda lı mın t sis edilm si il onun saxlanma x rcl ri bütün zavod sahibl ri üçün eyni olar. Bu x rcl r ayrı-ayrı zavod sahibl rinin indiki öd ni l rind n keyli az olacaqdır. Ticar t yolda lı ı layih sin g ldikd is H.Z. Ta iyev onun i l rinin aparılmasını ümumi yı incaq v idar olunma formasında t klif edirdi. Bütün görül c k i l r sad s s çoxlu u il h ll edilirdi. Ticar t yolda lı ma ild 500 min pud kerosin ver n h r bir zavod sahibi s s verm k hüququna malik olurdu. S sl rin sayı ild neç d f 500 min pud kerosin verm yind n asılı olurdu. ld iki d f 500 min pud kerosin verdiyi halda h min zavod sahibi iki s s , üç d f 500 min pud kerosin verdiyi halda üç s s malik olurdu. Göst ril n tutumdan az kerosin ver n zavod sahibl ri bir, iki, üç v sair birl m kl 500 min pud kerosinin etm kl s s ld ed bil rdi. M ruz dinl nildikd n sonra öb s dri t r find n dinl yicil r m ruz il ba lı fikirl rini bildirm yi t klif olundu” [2].

H.Z. Ta iyevin “Neft s nyesi böhranından nec çıxmalı?” adlı layih kitabçasında zavod sahibkarlarının v nefts nayeçil rin mara ma s b b olan bir sıra m s l l r diqq t çatdırılırdı, “xam neft v kerosin üçün saxlama rezervuarları, xam neftin alqı-satqısı üsulu, kerosin istehsalı v satı ı, habel daxili v xarici bazarlarda kerosin satı ı il ba lı hesabla malar haqqında” fikirl rini bölü ürdü.

Yolda lı m yaradılması haqqında. H.Z. Ta iyev kitabçasında yazırdı: “Çoxları soru urlar ki, kerosin-zavod sahibkarları bir araya g l r k, istehsal etdikl ri m hsullarını satan yolda lı q yaradıldı ı t qdird h r bir zavod sahibi öz m hsulunu h min yolda lı a satma a t l s c kl r, b s onda yolda lı q ona satdı ı m hsulu haraya bo altmalı olacaqdır?”

Mü llif onun cavabını bel açıqlayırdı: “birincisi, biz damı ıqlar layih sinin 5-ci bölm sinin, x b ndind yolda lı m ümumi toplantısında n z rd tutulan rezervuarların sifari i, onlar üçün ma ınların, boruların v s. alınmasını aydın ifad etmi ik, bu s b bd n yolda lı a rezervuarlar v ma ınları qura dıranlarla damı ıqlara girm k v s m r li olarsa hazırlanan rezervuarların d y rini öd m k hüququ h val olunur. kincisi, kerosin zavod sahibkarları mallarını emal v istehsal ed r k n qısa zamanda yolda lı m idar hey tin d rhal na d pula çevril bil n özünü kredit t kilatlarının gözünd ciddi bir z man t variantı kimi t qdim edil c k q bz ala, onda onların indi istifad sind oldu u ç nl r artıq ehtiyac olmadı ı üçün özl rin heç bir ziyan verm d n yolda lı a sata v ya x rcin öd nilm si müqabilind onu icar y ver bil rl r. N tic etibaril , yolda lı q quruldu u v t kil edildiyi gün, artıq onun s r ncamında aldı ı kerosini bo altmaq üçün n azı 5 milyon pudluq ç nl ri olur, bel ki, t xmini hesablamaya gör , indi zavod sahibkarlarının Nobel qarda larının ç nl ri n z r almasaq, ç nl rin sayı 105 olur. Nobelin ç nl ri 5 300 000 pudluq hesab olunur, ancaq tutumu 5 milyon pud olan bu q d r ç nl r d kifay t etmir, lb tt ki, m hdudla dırma ı m sl h t bilirik, lakin sonralar sayını artırmaqla, ç nl rin tutumunu artırmaq üçün

yolda lıq çnl r vurulan kerosind n, m s l n h r pudundan l q pik pul alınsın. Onda m l g l n toplum m bl q na tb x olacaqdır.

Ehtiyat çnl ri bar d . H.Z. Ta iye v yazırdı: “Bel likl , hal-hazırda yolda lı m çnl ri vasit sil ild 40 milyon pud buraxıldı mı güman ets k, onda çnl r vasit sil buraxılan kerosinin q pik toplamı 400 000 rubla b rab r olacaqdır (Qeyd: biz çnin bir pudu üçün qiym tini yuvarlaq olaraq 10 q pik götürmü ük, h qiq td bunun qiym ti daha çox 12-d n 14-d k q piy dir. Çnl rin qurulmasının on il müdd tinin d yi m m si üçün l q pik toplam v zin bir az daha yuxarı m s l n l ¼ v ya l ½ q pik mü yy n edilm lidir), bu m bl l h r il 4 milyon pudluq çn tikil bil r, y ni on ild n sonra yolda lıq 40 milyon pudluq kerosin çnl rin sahib olacaqdır, bu cür 4 milyon rublluq çnl ri olanların qiym ti is zavod sahibl rin deyil, istehlakçılara dü n lav x rcl rd n öd nil c kdir. Sözü ged n 40 milyon pudluq çnl r, qiym ti üz çıxarsa, i tirakçı zavod sahibkarları yolda lı mın xüsusi kapital fondunu m l g tirir. G l c kd , bizim neft s nayemiz inki af etdikc , lb tt ki, yolda lıq da h mçinin öz növb sind çnl rin tutumunu artıracaqdır v bununla da lav ticar t üçün böyük ehtiyat saxlamı olar.”

Neftin ötürülm si . Ta iye v gör , bir ild yüks k keyfiyy tli 40 milyon pud kerosinin emalı üçün 160 milyon pudad k xam neft t l b olunur. Bu q d r xam nefti zavoda vurmaqdan ötrü günd 667 000 pudad k neftin (ild 10 i ayı, bir ayda 24 i günü q bul etm kl) vurulması lazım g lir. “Hal-hazırda nefts nayeçil ri öz mülkl rind 1-in 6-ya, 8-in 4-d v 2-nin 3- düym (1 düym = 2,54 sm) diametrind 11 d d neft boru k m rl rin malikdir l r. Mövcud 11 d d neft boru k m rl ri vasit sil sutkada 546 000 pud xam neft vurulur. Sutkada 667 000 pud xam nefti vurmaq üçün n azı lav 4 düymlük 3 boru k m rinin qura dırılması lazım g lir. Onda bütün boru k m rl rinin sayı 14-d çatmı olur.

lk vaxtlar, lb tt ki, nefts nayeçil ri v h mçinin onların t sis ed c yi yolda lıq neft boruların i ini, habel t kilatın boru inzibatçıları v hal-hazırda mövcud olan i kontengenti boru k m r- l rinin bölü dürülm si i ini davam etdirm lidir. Lakin onların bel mövcudlu u yaxın g l c kd q na tb x olmadı mı göst r c kdir v neft sahibkarları neft boru k m rl rinin mövcudlu unun bel bir nizamının a lası maz oldu u q na tin g l c kl r. Bel ki, bir inzibati personal v bir i çi komplekti il birlikd yolda lıq üçün onların sayı 14-dür. Onda sad hesablamanın n tic si kimi, onlar Qara h rd n keç n bir v ya bir neç daha iri diametrlı magistral boru k m rinin ç kilm sinin vacibliyini gör c kl r. Buranın iki magistral stansiyası vardır, biri m d nd , dig ri is Ke l t p liyind yerl ir. Stansiyaların bir boru k m ri inzibati idar si v i çi komplekti vardır.

Neftin buraxılması . Layih d neftin buraxılması öd ni in d toxunulur. Mü llif yazır: “indi t s vvür ed k ki, nefts nayeçil ri yolda lı ı buraxılı öd ni ini t yin etmi dir:) neft boru k m ri il buraxılan neftin bir pudunun ¾ q piyi onun bahala masına x rcl n n kapitalın faizl rini öd m k üçün tamamil kifay t edir; b) çnl r üzr 160 milyon pudun ¾ q piyi 1 200 000 rubl edir, y ni 12 milyonluq çnl rd n bir ild ld edil n kapital, 14 ild 160 milyondan bu m bl artıqlaması il almaq mümkündür. Bununla da nefts nayeçil rinin neft boru k m rl rinin yekun fondundan b hs etm s k, göst ril n yolla onlar h m d yolda lı m çnl rinin yekun kapital fondunu yaratmı olur.”

Bizim kerosin 30 q pikd n satıldı ı halda indi Avropa bazarlarında r qab tsiz kild satılan Amerika kerosini il r qab t aparmaq kifay t q d r ç tin olacaqdır. Bel ki, amerikalılar bizim enerjimizl müqayis d kapitalı, Avropa kerosin bazarlarında t crüb l ri v böyüklüyü il güclüdürl r. Deyil nl r onu lav etm k olar ki, kerosin zavod sahibkarları heç n itirm d n bir az f rqlı uy unla dırılmı üsulla xaric kerosin satmaq üçün yolda lı m idar hey tin s lahiyy t verm k üçün t limat ver bil rl r.

Lakin bel bir t dbir haqqında danı ark n, fikirl irik ki, bu lb tt müv qq ti olmalıdır, y ni bu t dbir bizim istehsalımızın artı mın satılması z rur ti yarandıqda biz amerikalıları bazarların sayında geri qoya bildiyimiz zaman mövcud ola bil r. Onda biz b zi ehtimallarla amerikalıların biziml müqavil ba lama a gecikm y c yini v qar ılıqlı da ıdıcı r qab ti dayandırmaq üçün bazarları böl c yini dü ünürük. Bu halda g r illik kerosin m hsuldarlı ı üçün orta g lir qiym ti 30 q piyi keç rs , onda bu artıqlıq, m s l n, h r puduna 5 q pik olarsa, neftin m cburi satın alma

rtin sasan bir hissəsi zavod sahibkarlarına digəri isneftsnayeçilrin olmaqla iki bərabər hissəyə bölünməlidir”.

Layihə müəllifi yazırdı: “Yəqin ki, cənab neftsnayeçiləri və zavod sahibkarları cənab Nobelin fevralın 9-da “Kaspi” və “Bakinskiye Izvestiya” qəzetlərində dərc olunan teleqramında verdiyi suallar barədə çox düünməlidir.

Aksiz haqqında: Aksiz vergisinin gəldikdən sonra, aksizin ödənilməsinin artırılması azaltmaq üçün, qarılıqlı zərərli vəziyyətdə olanlar arasında, cənablar və inamlyegan yolun – yoldaşların təsis edilməsinə tövsiyə edirdi. Bu olduqca fəvri və açıq kildə fəaliyyət göstərən yoldaşlar, qarılıqlı inamsızlaşan vahid birlik olmalı idi. Birlik yaradıldı, lakin təqdim edilən böhran aradan qaldırılana və neftsnayesi ilə rəhbərliyi tapanadək neft və kerosin təklif olunan aksizin tənqidi salınması haqqında hökumət razılaşmaq üçün birlikdə müraciət olunması lazım gəlirdi. H.Z. Tağıyev sonda təklif edilən yoldaşların təsis edilməsi ilə bağlı qeyri-müəyyənlik və ya anlaşmazlıqla qarşılaşmağa məcbur oldu. Xəbərin və ya məlumat vasitəsilə aydınlıq gətirməyə hazır olduunu bildirdi [8].

Sonralar 1893-cü ildə Tağıyevin ideyası həyata keçirildi. S.-Peterburqda neftsnayeçilrinin iclasında inhisarçı sindikat olmaqla, istər daxili, istərsə də xarici bazarlarda neft məhsullarının satılmasına zərərli olan “bakı və zavod sahibliyi ittifaqı” yaradıldı. Neft emalının 95 faizində çoxu “Nobel qardaşları” firması, Rotşildin “Xəzər-Qara dəniz cəmiyyəti”, həmçinin “Bakı standartı”nda birləşmiş xırda və neftsnayeçiləri qrupunun daxil olduğu “ittifaq”da birləşən neftsnayeçilrinin payına düşürdü [9, s. 78].

Növbəti. Beləliklə, 1886-cı ildə Bakıda yaranan neft böhranı, H.Z. Tağıyevi də narahat etməmişdir. Onun hazırladığı layihə, neftsnayeçilrinin ləvəli rəhbərliyi yaradırdı. Nefti inə gözəl bilən H.Z. Tağıyev öz layihəsində həttaxırda neftsnayeçiləri rəhbərlikdən qəhr etməmişdi. Lakin Nobelin layihəsi qəbul edildi. Bu işin həmin dövrünün bəyənliyinin yazdığına görə atılmış addım və inhisarın güclənməsinə yönəlmişdi.

istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı:

1. // , 15 1886
2. // , 14 1886
3. Bəyrolu . Hamının sevimlisi (H.Z. Tağıyev haqqında). – Bakı: Təknur, 2012. – 111 s. / s. 82
4. // , 6 1886
5. : () . , 1886 . - : , 1886 . - 18 . - » . 1886, . 1